

Славетні імена

О. П. Сарнацький

ЇХ ІМЕНА – ТО СЛАВА ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

Друга половина XIX ст. та початок XX ст. були періодом активної діяльності української інтелігенції в процесі розвитку національної культури, періодом захоплення проблемами вітчизняної історії. Багато уваги при цьому було приділено козацькому краю. Сьогодні нам добре відомі імена видатних дослідників, істориків, етнографів, фольклористів – Д. Яворницького, Я. Новицького та інших. Але разом з цими визнаними авторитетами було чимало тих, що народились у Запорізькому краї, жили тут, працювали для його слави, але залишаються маловідомими.

Так, наприклад, майже кожний із студентської молоді знайомий з книгою “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, але мало хто знає, що автор твору Андріан Кащенко наш земляк. Він народився 1858 р. на хуторі Веселім (нині це територія Вільнянського району), що був дарований дідові за хоробрість під час російсько-турецької війни, а рід Кащенко бере свій початок від козаків запорозьких [1, с. 437].

Батько Андріана – Феофан Гаврилович, був небагатим поміщиком. Родина Кащенко була великою – п'ятеро хлопців і чотири дівчини [2, с. 7]. Всі діти згодом здобули ґрунтовну освіту, а двоє з них – найменший Андріян та його брат Микола (старший на три роки) прославили свій рід [3].

Андріан за фахом був військовим (закінчив юнкерське училище), але ця кар'єра його не вабила. Згодом він пішов у відставку, працював на різних посадах у відомстві залізниць та займався творчістю [2, с. 12]. З під його пера вийшли вірші, оповідання, повісті, п'єси, багато з яких написані на історичну тему: “Запорозька слава” (1906), “На руїнах Січі” (1907), “Мандрівка за пороги” (1916) та інші. Основу цих творів склали глибоке вивчення історичного минулого та власні враження від походів місцями Подніпрового Низу [1, с. 437].

Письменник багато працював. Значною мірою цьому сприяла підтримка Модеста Левицького. Саме він, досвідчений белетрист і відомий історик, зумів спрямувати незвичайне обдарування А. Кащенка в сферу просвітництва, сферу виховання на козацьких традиціях широких верств українського суспільства. Можливо, що цим можна пояснити незвичайне письмо А. Кащенка. Він чи не єдиний з українських літераторів сміливо наслідував стиль козацьких літописів, але події висвітлював просто та дохідливо, що і приваблювало читачів [2, с. 485].

Друкував свої твори А. Кащенко через Благодійне Товариство імені Т. Г. Шевченка, що було створено в Петербурзі (1897 р.), у видавництвах Полтави та Києва [2, с. 482–483]. Згодом заснував у Катеринославі своє власне видавництво [1, с. 437]. Його твори перекладені на інші мови, видаються за кордоном. У перший рік незалежності України вийшла книга “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, що нагадала про талановитого земляка [3].

Мало запорозьців знають і про Миколу Кащенка, який теж своєю працею вплинув на розвиток української науки та культури. Після закінчення у 1875 р. Катеринославської гімназії він вступив до Московського університету на медичний факультет, хоча скоро був змушений перевестися до Харкова. У 1882–1883 рр. вийшли його перші наукові праці, а через два роки М. Кащенко став доктором медицини. У 1899 р. він отримує місце першого професора зоології та анатомії на медичному факультеті Томського університету. 20 років віддав Микола Феофанович справі вивчення рослинного та тваринного світу Сибіру.

У 1912 р. за станом здоров'я М. Кащенко повернувся в Україну і поринув у роботу. Він входить до складу перших академіків Української Академії Наук. За його ініціативою створено Київський зоологічний музей. М. Ф. Кащенко був засновником і директором Київського ботанічного саду [3].

Широко використовують студенти праці визначної дослідниці Південної України Олександри Яківни Єфименко [4, с. 403–415], але не підозрюють, що її чоловік, теж відомий український історик та етнограф, походить із запорожців.

У метричній книзі міста Оріхів 16 вересня 1835 р. зроблено запис, що в містечку Великий Токмак у родині Єфименків народився хлопчик Петро (Токмак входив до складу Маріупольського повіту з центром у м. Оріхів). Народився він у заможній родині, але виріс у середовищі селян. Виховувала його мати – жінка неосвічена, але розумна, тиха, добра. Батько майже не бував дома, бо служив городничим у Ногайську.

Вчився Петро у Токмаку, потім у Катеринославській гімназії. Тут він таємно прочитав “Кобзар” Т. Шевченка, що справив на нього дуже велике враження. Після гімназії навчався в Харківському університеті (1855–1858). Тут він почав свою політичну діяльність. За це його виключили з університету. Потім він вчився в Московському університеті (1859–1860), де знову зблизився з різночинцями-революціонерами і змушений був перевестися до Київського університету [1, с. 189].

У 1859 р. Петро Савич подорожував по південних губерніях Російської імперії, тобто по Україні. Тут почав збирати і записувати народні пісні, прислів'я, казки, прикмети, легенди, що ще більше зблизило його з селянством. Ці етнографічні матеріали він частково друкував у газеті “Чернігівські відомості”.

Схильність до політичної діяльності призвела до арешту та заслання на Північ у Пермську та Архангельську губернії (1860–1870) [1, с. 189]. Але і тут П. Єфименко продовжував свою роботу з етнографії, залучаючи до цієї діяльності інших політичних засланих та представників місцевої інтелігенції. Серед них була і вчителька Олександра Яківна Ставровська, що стане його дружиною та талановитою ученицею [4, с. 403–404].

За результатами досліджень ним за 1867–1871 роки було написано 115 статей. Він автор праць з етнографії, про звичаєве право. Багато уваги П. Єфименко приділив дослідженню слов'янської міфології та демонології: “Про вовків та вовчого бога Полісуна” (1859), “Упирі. З історії народних вірувань” (1883). Крім того, писав він і про останнього кошового Запорозької Січі П. Калнишевського (1875) та його писаря Глобу (1882), видавав книжки “Пам'ятки української народної словесності” (1859), “Збірник малоросійських заклятъ” (1874), уклав бібліографічний покажчик праць П.П. Чубинського (1881) та ще багато іншого [1, с. 190].

У 1873 р. після довгого клопотання родина Єфименків переїхала до Воронежа. Якийсь час вони жили у Самарі, потім повернулися в Україну, на Чернігівщину. Петро Савич працював у статистичних відділах земельних управ. Часто ці матеріали давали йому змогу писати наукові статті. Умови життя на засланні та інші негаразди призвели до тяжкої хвороби та його смерті у 1908 р..

Багато років життя віддав справі дослідження історії Запоріжжя один із найвидатніших етнографів XIX століття Іван Іванович Манжура, хоча народився він 31 (19) жовтня 1851 р. в м. Харкові в родині дрібного чиновника, а працював головним чином на Катеринославщині [5, с. 690].

Важким та дивним був життєвий шлях цієї людини. Ще з дитинства разом з батьком, що втратив роботу, мандрував Іванко по селах та хуторах України, у тому числі й нашого краю. 1864 р. І. Манжура почав учитись у Белгородській повітовій школі. Згодом його переведено до Харківської гімназії, яку не закінчив, а в 1870 р. вступив до Харківського ветеринарного інституту. Не закінчивши навчання, він працював на різних дрібних посадах на Катеринославщині. Під час визвольної війни Сербії проти турецького ярма (1875) І.І. Манжура вступив до сербської армії і брав участь у воєнних діях [5, с. 690].

Повернувшись в Україну, І.І. Манжура вже і дорослим не мав свого власного дому. Він веде мандрівне життя, переходить з однієї посади на іншу, наче перейнявши спосіб життя стародавніх українських мандрівних поетів та філософів, яким жив славетний Г. Сковорода. Поряд з поетичною діяльністю І. Манжура провадив велику роботу як фольклорист-етнограф [5, с. 690].

Обійшов він пішки всю степову Україну, зібравши 1135 пісень, багато казок, легенд та приказок. Неодноразово був він в Олександрівську, навідувався до Гуляйполя, Оріхова, Пологів. Фольклорні твори, зібрані ним в Олександрівському повіті, “Малорусские сказки, предания и поверья, зап. И.И. Манжурой в Екатеринос. губ.” були вміщені в “Записках Харьк. истор.-филол. общ-ва” (1894), у відомому збірнику “Исторические песни малорусского народа”. Поетичні твори І. Манжури були написані під враженням подорожей запорізькими степами і побачили світ не тільки в Україні, а й у Петербурзі (1889). Тому можна вважати, що саме запорізька природа стала натхненною музою поета І. Манжури, поета степу, останнього мандрівного поета України [5, с. 691, 694].

У 1884 р. він оселяється в Катеринославі, працює в губернських газетах, та в ньому ж у злиднях і помирає 15 (3) травня 1893 р. [5, с. 690].

Видатним істориком, філологом, слов'янознавцем був Микола Севастьянович Державін, що народився в селі Преслав 1877 р. (нині це у Приморському районі Запорізької області) у родині, де дідусь та бабуся були колись кріпаками, яких ярославський поміщик продав єлисаветградському. Так росіяни опинилися на Півдні України. Після скасування кріпацтва його батькові вдалося скласти іспит та стати вчителем. Працював він у Преславській учительській гімназії викладачем співу та виконував обов'язки секретаря [6].

Про навчання М. Державіна відомо, що протягом 1888–1896 рр. він вчився у Сімферопольській гімназії, яку закінчив із золотою відзнакою. Далі було історико-філологічне відділення Петербурзького університету (1896–1897). Але через поганий стан здоров'я змушений був перевестися до Ніжина (1897–1900). Після закінчення навчання Микола Севастьянович учительовав [1, с. 35].

Зазначимо, що місцевість, де народився М.С. Державін, була болгарською колонією на Півдні України. Це і визначило долю його як майбутнього науковця. Ще студентом він почав займатися науковою роботою. Його цікавлять проблеми культури болгарських поселень. М. Державін почав збирати пісні, казки, повір'я. Пізніше він розповідав, що захоплювався співом сільських виконавців і міг слухати їх цілу ніч [6].

У 1896 р. в журналі “Этнографическое обозрение” була надрукована його перша праця “Нариси побуту південноросійських болгар”. Пізніше ця тема, яку він буде й надалі досліджувати, буде відображена в роботі М.С. Державіна “Болгарская колония в России” (Т. 1–2, 1914–1915 рр.) [1, с. 35].

1907 р. М.С. Державін переїздить до Петербурга та активно починає займатися науковою роботою. Його цікавить історія балканських країн. Він наполегливо займався вивченням минулого слов'янських народів, захистив докторську дисертацію з проблем слов'янської філології, написав та опублікував понад 500 наукових праць, більшість з яких відома далеко за межами нашої країни.

М.С. Державін досконало володів болгарською мовою, багато писав про Болгарію, читав лекції у Софійському університеті і з роками став визначним спеціалістом з болгарського питання. Тому не дивно, що саме він супроводжував царя на свято, яке було влаштовано на честь річниці переселення болгар на Південь Росії [6].

Крім того, М.С. Державін здійснював велику організаторську роботу. У 1922–1925 рр. був ректором Ленінградського університету, а у 1931 р. став академіком АН СРСР та директором Інституту слов'янознавства АН СРСР у 1931–1934 рр. [1, с. 35]. 1942 р. його було обрано головою Антифашистського комітету радянських вчених і членом Всеслов'янського комітету. Автор праць “Походження російського народу”(1944), “Слов'яни у давнину” (1946), “Христо Ботев, поет революціонер” (1948), “Історія Болгарії” в 4-х т.(1945–1948) та інших [7, с. 439].

М.С. Державін лауреат Державної премії, мав урядові нагороди, був обраний почесним членом 8 науково-дослідних інститутів та Болгарської Академії Наук (1946), почесним громадянином двох болгарських міст (Свішов, Пловдив), його ім'ям назвали вулицю в Софії. Але 1953 р. він пішов із життя [1, с. 35]. Але зараз його твори, на жаль, у нас мало поширені.

Запорізький край може пишатися ще одним ім'ям – Володимир Ааронович (Мордехай) Хавкін [8, с. 1204; 9, с. 160]. А.П. Чехов постійно стежив за новинами досягнень медицини і високо цінував доктора Хавкіна, який боровся з чумою. При цьому він обурювався з того, що в Росії “його ніхто не знає, тоді як уся Європа оцінила його”, а в Англії давно прозвали великим філантропом [10].

Народився В. Хавкін 1860 р. в Одесі в багатодітній родині вчителя, але ріс та навчався у Бердянську, куди через матеріальну скруту переїхали його батьки. Бердянська чоловіча класична гімназія (тепер у цьому будинку розташований педінститут), в якій Володимир навчався вісім років, дала йому достатньо глибокі знання. Вищу освіту він отримав у Новоросійському університеті на природничому відділенні фізико-математичного факультету, студентом якого він став у 1879 р. Вчителем у нього був відомий біолог І.І. Мечников, який і заохочував його науковий інтерес. Невдовзі вони стали друзями [10].

В. Хавкін склав екстерном екзамени та успішно захистив дисертацію на звання кандидата природничих наук. Але для вченого не знайшлося місця викладача, і він починає працювати препаратором в Одеському зоологічному музеї. 1885 р. паризький журнал публікує його дисертацію. Хавкін їде до Паризького інституту Луї Пастера, а І.І. Мечников допоміг йому влаштуватися там молодшим бібліотекарем. Через деякий час Володимир став асистентом і мав змогу займатися наукою [10]. У 1888 р. став приват-доцентом Женевського університету [9, с. 160].

Він розробляє вакцини проти холери (1892) та чуми (1896), дослідивши і перевіривши на собі їх безпечність [9, с. 160; 11]. Але не всі повірили у це відкриття. Створену ним вакцину проти холери Володимир Ааронович запропонував безкоштовно Росії (на той час у країні від цієї хвороби гинули тисячі людей), але царський уряд від неї відмовився [10].

Найбільш прогресивним у цій справі виявився уряд Англії. Він запропонував В.А. Хавкіну поїхати до Індії для боротьби з епідеміями. У 1893–1915 рр. він працював в Індії. Зустріли його там

спочатку каміннями, але скоро заговорили з повагою про “білого цілителя”, який особисто в 1893–1895 рр. зробив щеплення понад 40 тисячам пацієнтів проти холери. У 1896–1902 рр. безпосередньо брав участь у вакцинації населення Індії проти чуми, та в цей же час очолював створену з його ініціативи протичумну лабораторію в Бомбеї. З 1915 р. жив і працював у Парижі. В 1930 р. помер у Лозанні (Швейцарія) [9, с. 160].

Як бачимо, життя В.А. Хавкіна – це подвиг. Його ім'я вшанували в Індії, назвавши 1925 р. на його честь інститут, який було створено на базі протичумної лабораторії в Бомбеї (нині – Мумбаї), що став центром з вивчення бубонної чуми та холери в Південно-Східній Азії [9, с. 160]. У 1970 р. в Ізраїлі заклали меморіальний гай Хавкіна з 1000 дерев [12]. В Україні вже також розпочато відродження доброї пам'яті про нашого земляка.

Прізвище Зінківських знають більше, мабуть, у Бердянську. Це була дуже бідна багатодітна родина. Але саме вона дала Запорізькому краю видатних земляків.

Трохим Аврамович Зінківський (1861–1891) – український письменник, фольклорист, публіцист [13]. Лише тридцять років подарувала доля цій шанованій людині. Через нестатки у родині хлопець зміг закінчити лише три класи повітового училища, потім працював токарем, друкарем. І все ж, незважаючи на це, він у 1890 р. закінчив Петербурзьку воєнно-юридичну академію та останній рік працював у Київському військовому суді [1, с. 270].

Саме враження особистого життя були покладені в основу його творчості. До того ж прадід письменника був вихідцем з козаків Задунайської Січі [14]. Він писав поезію, байки (1889), оповідання (1889), твори для дітей, публіцистичні та літературно-критичні статті (1890–1891) [1, с. 270]. Крім того, він був етнографом, записував народні пісні, казки, повір'я. А ще Т. Зінківський перекладав з російської, грецької, французької, німецької. Ним перекладено 97 легенд Едона [15]. Залишається тільки дивуватися такому працелюбству зовсім молодого людини. До цього ще треба додати, що його твори друкувались у видавництві Б. Грінченка, який був відомий особливою вимогливістю до авторів [15]. Ним же була написана й передмова до посмертного видання творів письменника [14].

Похований Трохим Зінківський у Бердянську на старому цвинтарі [15; 16]. На пам'ятнику, який було встановлено на його могилі, зробленому за кошти Одеської громади, викарбувана віршована епітафія, складена Б. Грінченком [14].

Костянтин Максимович Зінківський (двоюрідний брат Т.А. Зінківського) народився у 1873 р. і був найстаршим з 11 дітей у родині портового вантажника [14; 17]. Він закінчив початкову школу, трикласне училище, Феодосійський педагогічний інститут. Свій педагогічний шлях розпочав з 1892 р. як викладач математики. Спочатку в Молдавії, а з 1894 р. в Україні. З 1926 р. викладав математику в Бердянську – в школах, технікумах, педагогічному інституті [1, с. 270; 17].

Свою літературну діяльність розпочав на початку минулого століття. Цьому, певно, сприяла його дружба з учителем С. Сергєєвим, що розпочалась у Катеринославі, який у майбутньому став відомим письменником С. Сергєєвим-Ценським, та істориком Д. Яворницьким [17]. Автор поеми “Зруйнований мур” (1906), віршів “Морська царівна” (1908), “Прийде час” (1909), “Весняний ранок” (1909). Саме в цей період була написана найбільш відома його літературна робота. Це переклад українською мовою “Слова о полку Ігоревім” (1906) [1, с. 270].

За його життя друкувався лише уривок з цього твору – “Плач Ярославни”. Повністю твір було надруковано лише 1967 р. Спеціалісти відзначали точність та простоту викладу. Кажуть, що тільки цієї роботи досить, щоб пам'ять про нього залишилась в українській літературі назавжди, але він написав ще багато підручників, посібників. Є праці з питань педагогіки. На ниві освіти К.М. Зінківський пропрацював понад 60 років. Помер 1959 р. і похований у Бердянську [1, с. 270; 17].

Дуже маловідоме також ім'я нашого земляка Бориса Григоровича Луцького – видатного конструктора-автомобілебудівника [18]. Народився він неподалік від Бердянська, в родині купця. Борис дуже добре вчився, тому коли він закінчив Севастопольське реальне училище, то разом з атестатом зрілості за особливі заслуги отримав рекомендацію для навчання в Мюнхенському політехнічному університеті [19].

Тут він вчився теж краще за інших, а на випускному курсі розробив проект двигуна внутрішнього згорання, що дуже відрізнявся від двигуна, винайденого такими авторитетами, як Даймлер та Бенц. Ним було змінено положення циліндрів. Він поставив їх вертикально, а під ними розмістив колінчастий вал та ще запропонував низку різних “дрібничок” [19].

Після отримання ним диплому інженера-технолога доскіпливі німці оцінили талант хлопця, посипались запрошення від багатьох фірм на посаду головного інженера, але Б. Луцький з пакунком запрошень поїхав додому в Бердянськ, щоб спокійно разом з батьком прийняти рішення [18]. До Німеччини повернувся приблизно через рік. З 1898 р. починається його співпраця “батьком автомобіля” Даймлером. Перший проект виявився вдалим. Була побудована легкова автомашина.

Але йому хотілося побудувати вантажну машину. Він звертався до підприємств у Петербурзі, та їх ця пропозиція не цікавила, хоча його мотори в цей час на міжнародних виставках були відзначені золотом (1899) та сріблом (1900) [20].

Він змушений був повернутися до Німеччини. Фірма "Даймлер" прийняла всі його умови. Вантажну машину в декількох варіантах було побудовано. На випробування Б. Луцький повіз їх до Петербурга, де мав успіх [19]. У 1909–1913 рр. ним конструюється багато двигунів, які можна було б використовувати на залізниці, підводних човнах, літаках тощо [20].

Але доля Б. Луцького склалася трагічно. Як тільки почалась Перша світова війна, німецька влада вирішила інтернувати всіх громадян Росії, які знаходилися на той час у Німеччині. Та коли за ним прийшли, він почав відстрілюватися. Потім був суд і берлінська в'язниця Шпандау. Листопадова революція 1918 р. у Німеччині звільнила його. Незважаючи на умовляння його залишитися, він 1919 р. їде до Росії, що палала вогнем громадянської війни, але вже вдома невдовзі пішов з життя [18].

Джерела та література

1. Українська літературна енциклопедія: У 5 т. – К., 1988. – Т. 2.
2. Кащенко Микола. Працелюб (Спогади про рідного брата) // Андріан Кащенко. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – Дніпропетровськ, 1991.
3. Кладова Г. Талановиті брати // Інженер-машинобудівник. – 1998. – 18 жовтня.
4. Смолий В. А. Я. Ефименко: очерк жизни и научного творчества // Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990.
5. Українські письменники. Біобібліографічний. словник. У 5 т. – Т. 2. – К., 1963.
6. Кладова Г. Академік М. С. Державін // Інженер-машинобудівник. – 1998. – 2 жовтня.
7. Малая Советская Энциклопедия: В 10 т. – 3-е изд. – Т. 3. – М., 1959.
8. Малая Советская Энциклопедия: В 10 т. – 3-е изд. – Т. 9. – М., 1960.
9. Большая Советская Энциклопедия (В 30 томах). – Изд. 3-е. – Т. 28. – М., 1978.
10. Гордєєв Б., Мещан І. Всесвітньо відомий мікробіолог // Інженер-машинобудівник. – 1998. – 21 травня.
11. Ковалева Н. Вакцина рождалась в Парижі // ПИК. – 1994. – 7 жовтня.
12. Розов Б.Ю. Земляк, учений, гуманист // Бердянський будівельник. – 1995. – 4 березня.
13. Скрипка В. Письменник, фольклорист, публіцист // Літературна Україна. – 1971. – 13 серпня.
14. Кривошей М. Знахідка у Бердянську // Запорізька правда. – 1964. – 11 липня.
15. Славные имена в истории Бердянска // Південна зоря. – 1997. – 20 вересня.
16. Тихий М. Трохим Зінківський // Дніпровські вогні. – 1968. – 11 січня.
17. Пінчук С. Багатотрудне і змістовне // Радянська освіта. – 1968. – 10 лютого.
18. Пономарев Я. "Моторная телега" Бориса Луцкого: имена славных земляков // Индустриальное Запорожье. – 1996. – 10 июля.
19. Кладова Г. Винахідник моторів // Інженер-машинобудівник. – 1998. – 25 лютого.
20. Конструктор із Бердянська // Азовский бульвар. – 2005. – 19 июня.

Summary

The article enlightens the path of life of separate prominent public figures to whom Zaporozhe land became like mother. All of them their talent brought it world wild fame.

Г. Л. Кладова

БЛАГОДІЙНИКИ ТА МЕЦЕНАТИ НА ЗАПОРІЖЖІ (XIX СТ.)

У XIX столітті на історичну арену вийшли нові сили – промисловці та інтелігенція, які взяли на себе справи меценатства та благодійництва. Були серед доброчинців багаті і не дуже заможні, всім відомі та мало знані.

Актуальність визначеної проблеми полягає в тому, що в умовах незалежної України постало багато проблем в соціальній сфері, які можна б було вирішити за участю меценатів та благодійників. При цьому треба враховувати, що через революцію та лихоліття воєн, які пронесли українськими землями у XX ст., традиції меценатства майже забуті.

Мета даного дослідження – узагальнити матеріал про українських меценатів XIX ст. Запорізького краю, прослідкувати напрямки, форми та мотиви доброчинства, назвати імена меценатів і благодійників, підкреслити певні особливості благодійництва в регіоні. Науково-